

УДК 343.241.1(477)

Є. Назимко,кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник ад'юнктури (аспірантури) Донецького юридичного інституту МВС України

МОЖЛИВІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ АНКЕТУВАННЯ СУДДІВ МІСЦЕВИХ ЗАГАЛЬНИХ СУДДІВ ЩОДО ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАННЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗАКОНОДАВЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Проблеми застосування заходів кримінально-правового впливу до неповнолітніх перебувають у колі постійної уваги держави, громадськості та вчених. З часу набрання чинності в 2001 році Кримінальним кодексом України (далі – КК України) цій проблематиці присвячено більше десятка дисертаційних досліджень, у яких розроблено шляхи та напрями вдосконалення законодавства в зазначеній сфері. Однак, незважаючи на це, ситуація в ювенальній пенології докорінно не змінилась. Це зумовлює потребу звернення до фахівців.

Мета запропонованої статті – проаналізувати результати анкетування суддів щодо ефективності застосування покарання до неповнолітніх та на основі цього запропонувати шляхи вдосконалення чинного законодавства в цій сфері.

Зазначмо, що анкетування проводилося на базі Національної школи суддів України 18 по 29 листопада 2013 року [1, арк. 1]. Мету анкетування визначено як з'ясування думки респондентів щодо ефективності застосування покарання до неповнолітніх.

Для досягнення поставленої мети було поставлено такі прогностичні завдання: 1) виявити недоліки чинного законодавства; 2) розробити пропозиції щодо покращення якості законодавства про кримінальну відповідальність та підвищення ефективності його застосування; 3) підтвердити чи спростувати

отримані результати власних наукових розробок.

Як респондентів обрано 47 суддів місцевих загальних судів, призначених на посаду вперше (3-5 років роботи на посаді). Підстава для анкетування саме них – їх рівень професіоналізму, сформованої компетентності, досвід практичної роботи у сфері здійснення кримінального правосуддя щодо неповнолітніх, усталеність позиції (думка) та власного уявлення щодо питань, які стосуються застосування покарання до неповнолітніх.

Запитання в анкеті було сформульовано так, щоб максимально уникнути розбіжностей, непослідовності й алогічності у відповідях респондентів. Якщо на початку анкетування респондент принципово підтримував чи заперечував ту чи іншу позицію у кримінально-правовій сфері, то ця тенденція мала зберегтися й надалі, відбившись у певних відповідях. Це посприяло дотриманню головної ідеї анкетування – об'єктивно з'ясувати позицію респондента як фахівця у сфері здійснення кримінального правосуддя щодо неповнолітніх.

Перше питання анкети було таким: «Яким чином, з Вашої точки зору, у останні роки змінився стан призначення покарання неповнолітнім?». Варіантів відповідей не було запропоновано для того, щоб з'ясувати професійну ставлення суддів до сучасних тенденцій у сфері призначення покарання неповнолітнім. Відповідаючи

на запропоноване питання, переважна кількість респондентів – 26 суддів (55,1%) – вважають, що стан справ у зазначеній сфері за останні роки не змінився. Окремі з цих суддів зазначили, що такий статичний стан обумовлений тим, що «кримінальних проваджень за злочинами, вчиненими неповнолітніми, небагато, в основному щодо крадіжок», «не відбулось змін ні в суспільстві, ні в кримінальному законодавстві».

14 осіб (29,6%) вважають, що покарання неповнолітніх стали більш м'якими (лояльними, ліберальними, без позбавлення волі), в процесі призначення покарання неповнолітнім стала простежуватись гуманізація, збільшився відсоток звільнення від покарання, зменшилась кількість засуджених неповнолітніх до реальної міри покарання. Також 1 (2,1%) респондент відповів, що стан справ «змінився на краще». 2 (4,2%) особи зазначили, що кримінальну відповідальність послаблено, однак в діяльності судів фактично нічого не змінилось при розгляді кримінальних проваджень. Також 2 особи (4,2%), навпаки, зазначили, що у зв'язку із зростанням злочинності суди стали призначати більш суворі покарання. 3 особи (6,3%) не визначились з відповіддю, оскільки «не має інформації із зазначеного питання».

Метою другого питання було з'ясування ставлення респондентів до необхідності запровадження змін у сфері покарання неповнолітніх. Більшість респондентів – 22 особи (46,6%) – відповіли, що покарання неповнолітніх слід залишити його без змін. 16 осіб зазначили, що покарання неповнолітніх потребують змін у бік пом'якшення. З них: 7 осіб (14,8%) відповіли, що в покаранні неповнолітніх необхідно послабити каральний ефект, а 9 суддів (19%) відповіли, що необхідно посилити виховний ефект, змінити зміст заходів профілактики і виховання.

Аналіз відповідей на зазначені питання дає підстави дійти висновку, що серед суддів немає єдиної думки, як карати неповнолітніх та в якому кон-

тексті вдосконалювати застосування цього заходу державного примусу до зазначеної категорії осіб. У зв'язку із цим є необхідність проведення систематичної та цілеспрямованої роботи щодо вироблення єдиного підходу до покарання неповнолітніх.

Третє питання було присвячено з'ясуванню мети покарання неповнолітніх. Необхідність з'ясування ставлення суддів до мети покарання неповнолітніх обумовлена тим, що законодавцем для цієї категорії осіб встановлену загальну мету покарання, що викликає суперечки як правозастосовній практиці, так і в науці кримінального права.

27 суддів (57,2%) відповіли, що метою покарання неповнолітніх має бути виключно виправлення. 13 осіб (27,6%) зазначили, що метою покарання неповнолітніх має бути кара та виправлення. 3 (6,3%) особи зазначили, що мета покарання неповнолітніх полягає у спеціальній превенції, 2 особи (4,2%) – у загальній превенції. Також двоє осіб (4,2%) зазначили, що мета покарання неповнолітніх об'єднує усі загальні елементи мети покарання.

Показовим є те, що в жодній відповіді не йшлося про кару як єдину мету покарання. Взагалі отримані відповіді на зазначене питання підтверджують отриманий раніше висновок про те, що метою покарання неповнолітніх має бути лише виправлення [2].

Питання «Як Ви вважаєте, чи можливе в сучасних умовах досягнення мети виправлення неповнолітніх злочинців?» було спрямовано на з'ясування думки суддів щодо реальної можливості досягнення виправлення неповнолітніх під час їх покарання, а також на актуалізацію проведення наукових пошуків у сфері кримінального та кримінально-виконавчого права щодо досягнення цієї мети покарання. 28 суддів (59,4%) вказали, що цю мету можливо досягти частково з різних обставин, як об'єктивних, так і суб'єктивних. 16 осіб (33,9%) відповіли, що цю мету можливо досягти повністю. Таке ставлення суддів до досягнення

виправлення неповнолітніми дає можливість висунути тези про те, що зараз в окремих випадках неповнолітні під час відбування покарання виправляються. 3 особи (6,3%) відповіли, що досягнення виправлення є неможливим. Хоча чисельність цих відповідей є невеликою, однак її наявність дає підстави замислитись над необхідністю вдосконалення інституту покарання неповнолітніх.

П'яте питання «З Вашої точки зору, яким чином можна досягти мету виправлення неповнолітніх?» було спрямовано на вставлення ймовірних шляхів досягнення виправлення неповнолітніх.

Варіантів відповідей респондентам запропоновано не було, у зв'язку із чим отримано найрізноманітніші відповіді. Їх узагальнено у п'ять груп. 15 респондентів (31,8%) вказали, що досягти мети виправлення можливо шляхом вдосконалення процедури відбування покарання (застосування альтернативних покаранню заходів, можливість навчання та отримання освіти неповнолітніми засудженими з подальшим їх працевлаштуванням, зміни ставлення до них в установах виконання покарань, зміни підходів до умов відбування покарання тощо). Серед відповідей лунали навіть пропозиції щодо створення нового органу, який буде більш дієво займатись виправленням засуджених неповнолітніх.

13 відповідей респондентів (27,6%) нами було узагальнено в таку групу «Шляхом загальнодержавної профілактичної роботи», оскільки опитані судді відповідали, що досягнути виправлення можна шляхом: зміни ставлення до неповнолітніх в суспільстві, пропаганди соціально корисного способу життя, зміни соціального середовища, проведення профілактичних лекцій з неповнолітніми, запровадження та розвитку соціальних програм тощо.

4 особи (8,5%) відповіли, що досягти виправлення неповнолітніх можливо шляхом вдосконалення системи покарань, що застосовуються до неповноліт-

ніх. Така ж кількість респондентів відповіли, що для виправлення неповнолітніх необхідно застосовувати звільнення від покарання та його відбування. Одна особа (2,1%) запропонувала посилити кримінальну відповідальність за вчинення злочинів неповнолітніми.

Отримані відповіді свідчать про наявні проблеми як загальнодержавного, так і суто пенального характеру. Однак більшість респондентів зазначають, що інститут покарання неповнолітніх в цілому потребує вдосконалення.

Шосте питання було сформульовано таким чином: які чинники впливають на обрання суддями виду та розміру покарання неповнолітнім, які вчинили злочин? 15 респондентів (31,8%) відповіли, що під час призначення покарання суд враховує суспільну небезпечність злочину. 11 суддів (23,3%) зазначили, що під час призначення покарання неповнолітньому суд має враховувати особистість винної особи. Особливістю зазначених відповідей було те, що 6 осіб (12,7%) поєднали у відповідях вказані чинники. 14 осіб (29,7%) відповіли, що під час призначення покарання неповнолітнім суд враховує особистість винного, суспільну небезпечність злочину, а також мету та мотив його вчинення.

4 особи (8,5%) зазначили, що під час призначення покарання враховують мету та мотив злочину. І лише 4 особи (8,5%) вказали на те, що судді враховують інші чинники. До них респонденти віднесли: обставини, при яких вчинявся злочин; характеристику ролі винного; обтяжуючі та пом'якшуючі обставини; форму вини; сімейний стан; діяльність чи навчання; вплив повнолітніх осіб; умови життя та виховання; думку потерпілого тощо.

Як бачимо, судді в цілому не виокремлюють особливості призначення неповнолітнім покарання, навіть ті, що передбачені КК України. Такий стан справ обумовлений як суб'єктивними чинниками, так і тим, що загальні засади призначення покарання неповнолітнім не є уніфікованими.

Метою сьомого питання «Як Ви вважаєте, чи необхідно диференціювати відповідальність осіб до 18 років та осіб від 18 до 21 року?» було з'ясування можливості більш широкої диференціації застосування покарання до неповнолітніх. За результатами проведених досліджень ми дійшли висновку, що в силу різних факторів, як біологічного, соціального, так і психофізіологічного характеру, молодь з точки зору кримінального права треба розділити на такі групи: від 14 до 16 років; від 16 до 18 років; від 18 до 21 року [3, с. 253]. Нашу точку зору підтримав 21 респондент (44,5%). 22 судді (46,6%) відповіли, що такої необхідності немає, ще 4 особи (8,5%) не визначились з відповіддю. Як прибічників, так і противників запропонованої нами диференціації – майже однакова частина. У зв'язку із цим зазначений напрям потребує більш детального дослідження та обґрунтування.

Восьме питання «На Вашу думку, чи є дієвим звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням?» виявило певне протиріччя. 26 осіб (55,1%) зазначили, що звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням є недостатньо ефективним: 21 респондент (44,5%) зазначив, що дієвість звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням є посередньою; 5 суддів (10,6%) відповіли, що цей вид державного примусу не виконує необхідних функцій. 20 осіб (42,4%) відповіли, що цей вид звільнення неповнолітніх від відбування покарання є дієвим. Таке ставлення суддів до звільнення неповнолітніх від покарання з випробуванням змушує критично підійти до оцінки практики найбільш частого застосування цього виду державного примусу до неповнолітніх.

Дев'яте питання «Як Ви вважаєте, чи адекватним є те коло обов'язків, які може покласти суд на неповнолітнього під час його звільнення від відбування покарання з випробуванням?» було логічним продовженням попереднього та

спробою пошуку шляхів підвищення ефективності застосування звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням.

Лише 3 особи (6,4%) зазначили, що усі обов'язки є доцільними та необхідними та в повній мірі забезпечують виправлення. 23 особи (48,8%) відповіли, що обов'язки в цілому виконують своє функціональне призначення. 16 суддів (33,9%) відповіли, що зазначені обов'язки є недієвими. Серед відповідей лунали пропозиції до розширення кола обов'язків (2 особи, або 4,2%), підвищення їх суспільно корисної спрямованості (1 особа, або 2,1%), а також посилення контролю за їх виконанням, або підвищення його дієвості (2 особи, або 4,2%).

Отримані відповіді підтверджують думку про те, що функціональне спрямування обов'язків необхідно змінювати. Однак яким чином?

Відповідь на це питання ми намагались знайти у наступному питанні: «Чи необхідно розширити перелік обов'язків, які може покласти суд на неповнолітнього під час його звільнення від відбування покарання з випробуванням?».

29 осіб (61,5%) відповіли, що перелік обов'язків, які може покласти суд на неповнолітнього від час звільнення його від відбування покарання з випробуванням, необхідно розширити. 18 осіб (38,5%) не вбачають в цьому необхідності. У зв'язку із цим вважаємо, що роботу у сфері дослідження можливості розширення зазначеного кола обов'язків необхідно продовжити.

Суддям також було запропоновано надати відповідь на питання про те, яким чином розширити ці обов'язки у законодавстві. 13 осіб (27,6%) вказали на те, що необхідно розширити перелік обов'язків у ст. 76 КК України. 11 осіб (23,3%) вказали, що у 15 розділі Загальної частини КК України необхідно передбачити окрему статтю, в якій буде встановлено таке коло обов'язків. 19 осіб (40,2%) підтримали пропозицію прийняти окремий Закон про покаран-

ня неповнолітніх в Україні. Ще 3 особи (6,4%) запропонували іншу назву закону, в якій би йшлося про особливості покарання неповнолітніх.

Позитивним у відповідях суддів є те, що більшість з них підтримують необхідність систематизації законодавства у сфері покарання неповнолітніх, а також в цілому підтримують пропозицію щодо запровадження окремого закону про покарання неповнолітніх.

Метою наступного питання було з'ясування точки зору суддів про те, який вид державного примусу є найбільш ефективним для неповнолітніх. 40 осіб (85,2%) зазначили, що ефективними для неповнолітніх є ті заходи державного примусу, які не ізолюють їх від суспільства: звільнення від відбування покарання з випробуванням (15 осіб, або 31,8%) громадські роботи (10 осіб, або 21,2%), передача під нагляд батьків (4 особи, або 8,5%), або інших організацій (3 особи, або 6,4%), штраф та виправні роботи (по 2 особи, або по 4,2%). 4 особи (8,5%) навіть відмітили ефективність застосування до неповнолітніх пробації, статус якої ще не врегульований чинним законодавством України.

7 осіб (14,8%) відповіли, що найбільш ефективними видами покарання неповнолітніх є так звані ізоляційні покарання: позбавлення волі (6 осіб, або 12,7%) та арешт (1 особа, або 2,1%). Одна особа (2,1%) зазначила, що усі види покарань мають свої недоліки, у зв'язку із цим їх ефективність залежить від якості відповідної роботи з неповнолітніми. Ще дві особи (4,2%) не визначились з відповіддю.

Такі відповіді на поставлене питання свідчать про те, що ефективність застосування до неповнолітніх заходів державного примусу залежить як від якості кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, так і від практики їх застосування.

На питання «Чи потребує існуюча система покарань неповнолітніх удосконалення?» переважна більшість суддів (38 осіб, або 80,4%) відповіли позитивно. 9 суддів (19,4%) зазначили,

що система покарань для неповнолітніх має залишитись такою, якою є, за умови вдосконалення правозастосовної практики. Такі відповіді, по-перше, дають можливість стверджувати, що перелік покарань необхідно розширити, а, по-друге, зумовлюють необхідність розроблення алгоритмів застосування кримінального та кримінально-виконавчого законодавства у зазначеній сфері, на що нами вже зверталась увага [4].

Наступне питання – «Приймаючи рішення про направлення неповнолітніх у виховну колонію, чи розраховуєте Ви на їх виправлення?» – також підтвердило існуючі проблеми у сфері застосування позбавлення волі до неповнолітніх.

20 осіб (42,4%) лише розраховують, що неповнолітній стане на шлях виправлення. Як розуміємо, стати на шлях виправлення не означає остаточного виправлення, яке має бути метою покарання неповнолітнього. 13 осіб (27,6%) відповіли, що розраховують на виправлення неповнолітнього під час його направлення до виховної колонії. 3 особи (6,4%), відповіли, що «не знають, чи виправиться неповнолітній. Все залежить від особи. Можливо, вона стане на шлях виправлення». 11 суддів (23,3%) не розраховують на виправлення неповнолітнього під час відбування покарання у виді позбавлення волі, але приймають рішення про застосування цього виду покарання. Тобто кожен четвертий випадок призначення неповнолітньому покарання у виді позбавлення волі може вважатись необґрунтованим, або таким, що в результаті не досягне корисного результату. Певна частина таких відповідей обумовлена тим, що деякі неповнолітні вчиняють злочин систематично, з особливою жорстокістю тощо. Однак є та частина, яка обумовлена низьким рівнем ефективності цього виду покарання. Це ще раз підтверджує висновок про те, що види покарань для неповнолітніх необхідно переглянути.

П'ятнадцяте питання було спрямовано на з'ясування ефективності ще

одного виду покарання неповнолітніх – штрафу. Тільки 4 особи (8,5%) вважають цей вид покарання ефективним. Переважна більшість – 37 суддів, або 78,4% – зазначили, що цей вид покарання є недовідомим через те, що «неповнолітній самостійно на заробив цих коштів», «майно не набуло для нього статусу цінності», «штрафування неповнолітнього – це покарання для його батьків», «штраф сплачують батьки» тощо.

Такі відповіді підтвердили наш висновок про те, що у сучасній кримінально-правовій редакції штрафу його застосування до неповнолітніх є недовідомим.

Шістнадцяте питання було присвячено з'ясуванню думки суддів щодо можливості запровадження в Україні спеціалізованих ювенальних судів. Вважаємо, що створення таких судів матиме позитивний результат для підвищення ефективності застосування покарання до неповнолітніх. Комплектування зазначених судів професіоналами-юристами, психологами та педагогами дасть змогу забезпечити досягнення виправлення неповнолітніх, оптимальне застосування до них заходів кримінально-правового впливу. 31 особа (66,1%) підтримала нашу ініціативу.

Останнє питання в анкеті було сформульовано таким чином: «Які питання покарання неповнолітніх залишаються проблемними та потребують свого вирішення?». Серед наданих суддями відповідей необхідно виокремити такі найбільш значущі: а) проблеми забезпечення індивідуалізації покарання щодо неповнолітнього; б) недостатня підтримка держави щодо адаптації неповнолітніх після виконання покарання; в) необхідність розширення кола виховних заходів та забезпечення постійного контролю за навчанням неповнолітніх засуджених; г) необхідність запровадження спеціальних судів з ювенальної пенології; д) гармонізація кримінально-правових санкцій. Як зазначили респонденти, у КК України існує ряд злочинів, за вчинення яких

неповнолітньому неможливо призначити покарання (через недосконалість законодавчої техніки). У зв'язку із цим особа визнається винною, а покарання до неї не застосовується; е) відсутність особливого контролю за поведінкою неповнолітнього з боку кримінально-виконавчої інспекції під час іспитового строку; є) недовідомість державної політики з формування правосвідомості неповнолітніх.

Результати анкетування дають змогу дійти таких висновків: 1) неповнолітні як окрема категорія осіб потребують особливого ставлення законодавця та інших державних органів до справи застосування покарання; 2) досягнення мети покарання неповнолітніх залежить як від загальнокультурних, соціальних чинників, так і від належної організації та вдосконалення процедури реалізації покарання; 3) на законодавчому рівні мету покарання неповнолітніх треба передбачити лише одну – виправлення; 4) у зв'язку з тим, що загальні засади призначення покарання неповнолітнім не є уніфікованими, варто ухвалити окрему норму, яка передбачала б загальні засади призначення покарання неповнолітнім; 5) для диференціації покарання неповнолітніх слід передбачити різні види покарань для таких вікових груп: від 14 до 16 років; від 16 до 18 років; від 18 до 21 року; 6) необхідно забезпечити індивідуальний підхід до обрання міри покарання неповнолітнім на рівні або КК України, або методичних рекомендацій тощо; 7) перелік обов'язків, що покладаються на неповнолітнього під час його звільнення від відбування покарання з випробуванням, необхідно переглянути та оновити; 8) потребує наукового обговорення можливість розроблення проекту Закону України «Про покарання неповнолітніх».

Ключові слова: анкетування, суддя, покарання, неповнолітній, кримінально-правовий вплив.

Стаття присвячена аналізу результатів анкетування суддів

щодо ефективності застосування покарання до неповнолітніх та розробленню шляхів вдосконалення чинного законодавства в цій сфері. Розглянуто процедуру призначення покарання, мету покарання, проблемні питання звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

Стаття посвячена аналізу результатів анкетування судей по вопросам ефективності применения наказания к несовершеннолетним и разработке путей совершенствования действующего законодательства в этой сфере. Рассмотрена процедура назначения наказания, цели наказания, проблемные вопросы освобождения несовершеннолетних от наказания и его отбывания.

The article is devoted to the analyses of the results of the questionnaire survey of the judges about the effectiveness of the punishment of the minors and the elaboration of the ways of improvement of the active legislation in this sphere. There were considered the procedure of

the imposition of the punishment, the aim of the punishment, the problematic issues of the release of the minors from the punishment and its serving.

Література

1. Лист Національної школи суддів України від 03 грудня 2013 р. № 020-05/3599 // Архів Донецького юридичного інституту МВС України, Спр. 5-Л, 68 арк.
2. Назимко Є.С. Мета у системі цілепокладання покарання неповнолітніх за кримінальним правом України / Є.С. Назимко // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 682–686 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/20124/12neskpu.pdf>.
3. Назимко Є.С. Особливості покарання неповнолітніх за кримінальним законодавством Федеративної Республіки Німеччина, Російської Федерації та України / Є.С. Назимко // Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно-правові дослідження». – 2013. – № 1-2. – С. 247–254.
4. Назимко Є.С. Використання математичних методів як засіб оптимізації застосування покарання до неповнолітніх: кримінально-правовий аспект / Є.С. Назимко // Віче. – 2013. – № 10. – С. 14–17.